

1

Kromzicht. Een rustig dorp. Vredig. Een dorp minder van monden dan van ogen en oren, een gat van horen, zien en zwijgen waar de boeren stiekem rijker, de knechten stilletjes armer werden. Rond dit uur van de middag kon je in de Voorstraat nu en dan nog het klingen van een winkelbel horen. Ergens zat een duif te koeren, of je hoorde de gedempte tred van het paard dat door Moes, een van boer Tiedema's knechten, naar de werkplaats werd geleid om beslagen te worden.

Geen stilte zonder geluid – de Kromzichters waren oud en ervaren genoeg om met deze wijsheid vertrouwd te zijn, evenzeer als ze wisten dat er geen vrede bestond zonder oorlog, noch geluk zonder een drama op z'n tijd.

Drama's genoeg in Kromzicht, al werden ze binnen de deur gehouden. De ouderen hadden heel wat meegemaakt en het lag in de lijn der verwachting dat ook de jeugd haar deel zou krijgen aan onlust en onenigheid, al konden of wilden ze dat nog niet weten. Op school vertelde meester Den Hollander van oorlog, vaderlandsliefde, van Leiden in last en zo, en dat vrede niet iets was waarmee je geboren werd, maar iets dat je moest verdienen – dingen die hen gewichtig genoeg

toeleken en toch nooit meer dan boeiende vertelsels voor hen waren.

's Avonds na het eten, wanneer ze nog op straat rondhingen en de lange dag hen zwaar begon te vallen, ja dan kwam de ware aard boven, dan werd er gestoeid door de jongens, gestompt, geduwd – ach, veel stelde het niet voor. Jongens wáren ruw. De enige die ze ooit echt vals gezien hadden, was Berend, zoon van boer Tiedema. Die zat in de derde klas van de lagere landbouwschool waar hij uitblonk in het behalen van de laagste cijfers voor boekhouden. 'Een waar struikelblok,' had de leraar gezegd – een kwalificatie die weldra ook op straat ingang vond. Als Berend kwam aanfietsen, riep Ludo, het jong van Hensius: 'Hé, wie komt daar? Het struikelblok!'

Berend nam het sportief op. Wel noemde hij Ludo, waar de meisjes bij stonden, 'een doetje' en daagde hem uit tot een wedstrijdje op de fiets. Berend lag vóór, want hij had spieren, een lijf dat voor de weinige kinderziektes die het had gekend, ruimschoots was gecompenseerd. Bij het kerkhof keerde hij en reed toen in volle vaart op de meisjes in. Gillend stoven ze uit-een.

'Charmeur,' lachte Ludo – het was bedoeld als compliment, maar werd niet als zodanig opgevat. Berend eiste dat Ludo het woord terugnam... 'Met alle plezier, voor 'n charmante stier...' Waarop Berend het spatbord van Ludo's fiets ramde.

De meisjes vonden het behoorlijk achterlijk van Berend Tiedema dat hij zijn ware gezicht zo toonde. Ludo

Hensius vonden ze een aansteller. Daarmee was de kous af, de trammelant woei over. Het duurde nooit lang, nooit langer dan een week of ze fietsten weer naast elkaar, Ludo en Berend, 's morgens op weg naar Aaland, en het was weer rustig in Kromzicht. Vredig. Alsof alleen weer en wind en wat jeugdig gesnoef op straat het dorp konden beroeren.

2

Hensius en Tiedema, twee boeren, twee namen die al eeuwen meegingen in het Oldambt. Hun landerijen grensden over de volle lengte aan elkaar. Ze lagen – niet al te gelukkig – ingemetseld tussen de uitgestrekte veengronden in het zuiden en de nieuwe zeepolders. Ogenschijnlijk was het vlak, eensoortig gebied. Rechte sloten versterkten die indruk. Toch bezat het een grillige geologie, bestaande uit dunne, vette lagen op een ondergrond van ondoordringbare knipklei, hier en daar onderbroken door langgerekte zandruggen.

In tijden dat er een gemoedelijker klimaat heerste tussen de hogere en lagere standen, waren er families geweest die kleinere stukken land voor een symbolische habbekrats van de hand hadden gedaan aan het werkeloze gros van hun arbeiders, om er eenmansbedrijfjes te stichten – altijd weinig productieve percelen die bovendien veraf in het voorouderlijk veen lagen. De twee Kromzichter geslachten waren nooit aan deze uitdeling begonnen. Hun land lag er nog precies bij zoals het in bezit van vorige geslachten was gekomen, bewerkt weliswaar, maar onaangetast door samaritaanse barmhartigheid.

Hun bezittingen waren immens. Verder en verder

hadden de eerste Tiedema's hun zwetsloten doorgetrokken in onontgonnen gebied, en meer en meer had ook de vroegere familie Hensius haar heerd opgestrekt, zowel naar het noorden als naar de veenkant. Een deel van Hensius' land lag zelfs nog maagdelijk, hij had er in geen vijf jaar een stap gezet – het was de Tiedema's niet ontgaan. Ze hadden belangstelling getoond, maar die van Hensius deden of hun neus bloedde. Niet geld, maar grond was zaligmakend. En dus bewaarden ze hun zand en veen, als was het de beste grondsoort van Nederland.

Na de veepest van de achttiende eeuw, die hele vee-stapels op rij vernielde, had het merendeel van de Oldambtster boeren zich gedwongen gezien op landbouw over te gaan. Ook daar hadden de twee van Kromzicht de zin niet van ingezien. Ze hadden stug aan hun vee vastgehouden, en deden dat nog, een verbeterheid die hun de naam van dwarskoppen had opgeleverd. Dwars waren ze, maar niet dom, niet onrealistisch. Die van Hensius hadden rond de eeuwwisseling een kwart van hun groene hectaren tot bouwland vermaakt, en hoewel de Tiedema's in die dagen al even behoudend en op de centen waren als die van vandaag, moesten ze toch nog een restje vooruitziende blik hebben bezeten. Want ook zij hadden er ten slotte toe besloten een deel van hun grasland te scheuren, met bloedend hart – land immers waarvan de structuur al eeuwen vastlag.

'Dikke boeren' noemde men zulk slag in het Oldambt. Wat heet? Ze zaten er warmpjes bij, de gemengde exploitatie had vruchten afgeworpen. Met stalmest

verrijkten ze de klei aan gene zijde van het Kromdiep, gebieden die anderzijds het voeder leverden voor het vee dat graasde op de lichtere gronden. Bij voortdu-ring verbeterden ze hun land, allereerst door wisseling van vrucht per akker – de tijd dat er om de zeven jaar gebrakt werd, was voorbij. Tussentijds zaaiden ze op gerstakkers een jaar of twee klaver of teelden er paardenbonen op rij. Ook de afwatering kon beter, vond Hensius. Hij was de eerste die zijn land liet draineren, een jaar of wat later gevolgd door de man die graag de kat uit de boom keek en Tiedema heette.

3

Zo leefde er in Kromzicht bij gebrek aan resten van een feodale adel een bescheiden boerenaristocratie te midden van een schare bezitlozen die de boer weinig last bezorgde. In het hoogseizoen had Tiedema er zo'n zeven in dienst, tegen kost en inwoning en een liefdadige zakstuiver. Onder hen Moes, hij was – vele jaren achtereen al – hun vaste 'losse kracht'.

Tiedema liet hen zichten, binden, oogsten – een zomer lang beulde hij zijn volk af. Bij winterdag liet hij weten: 'Heren, u wordt bedankt, ik kan het verder wel met m'n zoon af', wat betekende dat de knechten weer armlastig werden en ook Moes werk en onderdak kwijt was. Dan brak de tijd van lummelen weer aan, van op straat rondhangen, of in het lokaal van Lodder om er zich te beknorren over de boeren en de honger te verdrinken, maar ook om te horen of er nog ergens werk was.

Dat voorjaar kende een paar uitzonderlijk gure dagen. Nare vrieswind woei uit het noorden. Tot laat in de morgen lag er rijp op het gras. Het volk zat bij Lodder. Achter de ruggen van wat druktemakers dronk ook Moes er zijn bocht. Met zijn ogen op het schelpengruis gericht waarmee de vloer bestrooid was dacht hij

aan Tiedema's dieren. Vrouw Lodder mokte op iemand die met slijklaarzen was binnengekomen, ze vouwde een kartonnen doos uit bij de deur – Moes zag het maar half gebeuren, zozeer vervaagde alles, als hij aan zijn dieren dacht.

Ze noemden hem 'de stille'. Want ja, zo was hij misschien: stil, zwijgzaam – niet van nature per se. Eigenlijk praatte hij zo weinig uit vrees verkeerde dingen te zeggen. Zelden gaf hij zijn mening, wanneer iemand daarnaar vroeg. Liever haalde hij zijn schouders op of mompelde 'kweet niet', om ervan af te zijn. Het was nu eenmaal zo: als je een mening had, viel je op, en wie opviel, maakte zich niet geliefd bij de boeren.

Maar 's morgens... Altijd was hij als eerste op, en altijd vóór vijven. Niet zonder tegenzin ging dat – even gewetensvol legde hij zich 's avonds weer neer in zijn afdruk in het stro, liever dáár, in de stal, dan bij de anderen op een van de britsen in het arbeiderslokaal. Het bleef daar lang onrustig, want pesterijen waren in de mode en achter de wand hoorde je de meiden giechelen. In de stal was het beter. Elke koe was anders, maar stuk voor stuk gaven ze een gloed af die loom en gelukkig maakte. Dan lag hij te luisteren, op zijn rug, de ogen dicht, naar de wind of het geritsel van muizen die op het voer afkwamen – te luisteren naar de koeien vooral. Gespitst op tekenen van kou of darmstoornis hoorde hij ze ademen in het donker, als stonden ze pal naast hem, hoorde ze snuiven, kauwen, winden laten. Het zachte klokken van hun magen – voor Moes bestond er geen mooiere muziek om mee in slaap te vallen.

En nu moest hij dat alles missen. Ach, hij had het slechter kunnen treffen. In elk geval achtte hij zijn positie bij Tiedema veilig genoeg, straks wanneer het seizoen weer begon. De boeren waren hard voor hun volk. Tiedema? Een stugge doordouwer was dat, stipt, op plichtmatige wijze overactief – een voorbeeld voor zijn stand. Of hij slim was, viel te bezien. Anders dan zijn voorouders stond hij bekend als star, weinig inventief. Moes meende een bijna bijgelovige angst bij hem opgemerkt te hebben voor elke nieuwe vondst op fokgebied. Nooit kon Tiedema warmlopen voor een nieuwigheid, zelden noemde hij iets ‘goed’ dat niet al jaren zijn nut had bewezen.

Inhalig was hij wel. Bedachtheid op eigen voordeel zat hem in het bloed. Niet dat hij op grote voet leefde, hij was eerder zuinig, op het krenterige af, behept met een spaarzaamheid die spreekwoordelijk was, want ‘Wat je hebt, weet je. Wat je krijgt, niet’. Zo hij al hechtte aan wereldse welstand, dan niet om het genot, maar om het gevoel van zekerheid dat het gaf. Andermans lot liet hem onverschillig. Met zijn meiden en knechten leefde hij onder één dak – als een vreemde, en ook daarbuiten bemoeide hij zich met vrijwel niemand. Niet voor niets kon je meester Den Hollander horen klagen dat je bij de Tiedema’s nooit verder dan de voetveeg kwam.

Muntte de oude Tiedema niet uit in vriendelijkheid, zoon Berend was geen haar beter. Moes had hem van kindsbeen af meegemaakt. Berend was wat drukker misschien dan zijn vader, minder mijdzaam, opvlie-

gend soms, maar hij was nog jong, vijftien ongeveer. Een moeder had hij nauwelijks gekend. Die was al vroeg aan een galblaasinfectie overleden. Een stoet meiden had hem opgevoed, had hem gewassen, verschoond, had hem zijn natje en droogje gegeven, terwijl zijn vader de gééstelijke verzorging op zich nam, zoonlief van jongs af aan wegwijs maakte in de wereld van de boerderij en hem met veel drammen en dreinen liefde voor een arbeidzaam leven bijbracht.

Met dat al had Berend zelf maar weinig spreekvaardigheid kunnen ontwikkelen, hij had moeite zich te uiten, vond Moes. Hijzelf was karig met woorden – uit bedeesdheid. Berend was het, omdat zijn voorraad beperkt was. Maar o wee, als het jong kwaad werd. Dan barstte het los. De meisjes destijds op straat hadden gelijk gehad: een getergde Berend kon soms grovelijk oprecht zijn. Veel kwaad zag Moes er toch niet in. De ervaring leerde dat boze Berend ook altijd als eerste weer vergaf en vergat, in wezen goed van hart en kort van memorie als hij was.

Fatsoenlijke lui, vond Moes, nee, werkelijk, men zou bij hem geen onvertogen woord horen omtrent de Tiedema's. Hij was hen dankbaar, zowel vader als zoon, dat ze hem namen voor wat hij waard was, al achtten zij die waarde gering. Ze konden op hem rekenen – een trouw die niets van loze afhankelijkheid had, zoals je dat zag bij de meesten hier bij Lodder. De stiekeme vijandigheid van zijn klasse jegens de boeren was hem vreemd, zolang er genoeg werk tegenover stond. Maar dat was nu juist waar het Tiedema aan schortte: werk,